

A mohácsi csata az 1867 és 1945 közötti középiskolai történelemtankönyvekben

Molnár-Kovács Zsófia

BEVEZETÉS

E tanulmány keretei között kísérletet teszünk a történelemtankönyvek lapjain tükröződő Mohács-kép feltárására, s ezáltal a mohácsi csata(vesztés) ábrázolásának behatóbb tanulmányozására a vizsgált korszakokban. A kutatás során nem esemény- és hadtörténeti megközelítéssel kívánjuk vizsgálni a mohácsi csatát, hanem nevelés- és oktatástörténetészként, a tankönyvkutatás oldaláról közelítünk a témához. A dualista korszak és a két világháború közti időszak középiskolai történelemtankönyveiben ábrázolt Mohács-kép vizsgálatát több szempontból is indokoltnak tartjuk. Ahogy Eckhardt Fuchs és Kathrin Henne is kifejti: „*A tankönyvkutatás területe szintén a kultúratudományok egyes aspektusait (például emlékezetkultúrák) kezdi egyre szándékosabban tanulmányozni. A tankönyvek olvashatók úgy, mint az emlékezet lenyomata, amely „tárgyalás”, azaz megemlékezni vágyó, kulturális-társadalmi egyeztetés útján rekonstruálható. Ez a folyamat általában két megközelítés alapján bonyolítható. Egyes tanulmányok az emlékezet és az identitás közti kapcsolatot hangsúlyozzák és arra kérdeznék rá, hogy mely európai, nemzeti, illetve vallásos koncepciók fedezhetők fel múltbéli tankönyvek narratíváinak szinkronikus összehasonlításával. Más tanulmányok inkább diakronikus megközelítést alkalmaznak, és arra fókuszálnak, hogy a jelen nyomait találják meg a múlt narratíváiban. Ezen kutatások célja az, hogy megállapíthassák, hogyan jelennek meg a tankönyvekben egyes jellegzetes történelmi periódusok vagy események [...].*”¹ (Fuchs és Henne, 2018. 34.). A mohácsi csata 500. évfordulójához (2026) közeledve ismét előtérbe kerül a csata szerepének, jelentőségének, következményeinek (újra)értelmezése, Mohács emlékezete és emlékezetpolitikája, a még tisztázatlan részletkérdések – például a csata helyszínének meghatározása, azonosítása (Gyenizse és mtsai, 2019) – iránti fokozott szakmai érdeklődés.² A szakirodalmat böngészve kevés tankönyvfókuszú elemzés, kutatási előzmény akad a kezünkbe. Illik Péter – aki maga is több, a 2010-es években publikált munkájában érinti, illetve vizsgálja a tankönyvek Mohács-képét – egyik tanulmányában így fogal-

1 A tanulmány szerzőjének saját fordítása.

2 Például a „*Mohács 1526–2026 – Rekonstrukció és emlékezet*” c. projekt <https://www.mohacs.btk.mta.hu/> Utolsó letöltés: 2023. 01. 14.

maz: „*Voltak korábbi résztanulmányok, amelyek a mohácsi csata tankönyvi megjelenésével foglalkoztak, azonban [...] időben és tankönyvtípusokban széles spektrumú vizsgálat eddig nem történt.*” (Illik, 2018. 230.). Varga Lilla és Elçin Macar 2022-ben közzétett szakcikkében szintén felhívja a figyelmet arra, hogy a történelemtankönyvek, amelyek talán a legfontosabb elemei a Mohácstól szóló diskurzus életben tartásának, eddig kevés figyelmet kaptak a kutatók részéről (Varga és Macar, 2022. 944.).

A KUTATÁS CÉLJA ÉS A KUTATÓI KÉRDÉSEK

A vizsgálat során 12 történelemtankönyv mohácsi csatát magában foglaló tankönyvi fejezeteinek, alfejezeteinek tartalomelemző vizsgálatával a dualista korszak és a két világháború közötti időszak tankönyvi Mohács-képének megragadására törekszünk.

A központi kutatói kérdés a következő: *Hogyan ábrázolták az 1526. évi magyar történelmi eseményeket, szűkebb értelemben a mohácsi csatát a tankönyvek, tehát milyen Mohács-kép bontakozik ki az elemzés alá vont dualizmus kori és két világháború közötti magyar középiskolai történelemtankönyvekben?*

Az ehhez kapcsolódó kutatói kérdések pedig a következők:

1. Mely középiskolai évfolyamokon és milyen hangsúllyal jelenik meg az 1526. évi események, illetve a mohácsi csata tanítása?
2. Milyen megközelítésmóddal találkozunk a tankönyvekben? Milyen tendenciák érzékelhetőek?
3. Változtak-e, s ha igen, hogyan változtak a vizsgált időszakokban a Mohács-képet befolyásoló tankönyvi tartalmak? Milyen korszakspecifikus vonások azonosíthatók?
4. Mohács mint szimbólum megjelenik-e a tankönyvekben, s ha igen, milyen jelentés társul a mohácsi csata ábrázolásához?

A KUTATÁS MÓDSZEREI

A kutatás kezdeti szakaszában, az elemzés elkészítése előtt feldolgoztuk a tanulmány témáját övező releváns szakirodalmat. A dualizmus kori és a két világháború közötti időszakot érintő Mohács-kép kutatásunk kapcsán a vizsgált téma szűkebb másodlagos forrásbázissal dolgoztunk, így kiemelten a tankönyvi szakirodalomra fókuszáltunk.

A kutatás forrás- és dokumentumelemzésre is épült, ugyanakkor a két korszak történelemtankönyveinek Mohács-kép vizsgálata során a tartalomelemzés jelent meg domináns módszerként. „*A tartalomelemzés egy olyan interdiszciplináris módszer, amelynek segítségével a közlemények (gyakorlatilag a legtöbbször szövegek) rejtett, tehát nyíltan, expressis verbis ki nem fejezett tulajdonságai is feltárhatóak.*” (Antal, 1976. 44–45.). A tartalomelemzés révén tehát a tankönyvi textus látens tartalma is megismerhető, így a tankönyvi Mohács-kép feltárása során árnyalt és sokrétű eredményeket kap(hat)unk (lásd Babbie, 2008. 357–358.). A tartalomelemzés elvégzéséhez számítógépes szoftvert nem alkalmaztunk.

A KUTATÁS FORRÁSAI

A kutatás kiemelt elsődleges forrásait a *hazai középiskolai magyar történelmi tankönyvek* jelentik. A forrásanyag kiválasztásának mérlegelésekor Illik Péter megállapításaiból indulunk ki, mely szerint: „*A 18. századi tankönyvek főként német és latin nyelvűek. Ezekben nyoma nincsen a mohácsi csatának, nem jelenik meg. [...] Így tulajdonképpen a 19. századi nemzettudat szüli meg a Mohács-szimbólumot, és vési bele a közgondolkodásba. Ez [...] megerősíti azon feltevést is, hogy eddig az időszakig a mohácsi csata, bár tényként létezett (hiszen megtörtént), egyáltalán nem tekintették fordulópontnak, nem foglalt el különleges helyet a magyar történelemben!*” (Illik, 2018. 230.). A tankönyvi források feltárása és számbavétele során – többek között – ezért is esett a választás az 1867–1918 közötti dualista időszak, valamint a két világháború közötti évek tankönyvkiadására. A vizsgálati mintát tehát e két korszak történelemtankönyvei jelentik.

A kutatás során reprezentatív elemzés megvalósítása volt a cél, ennek érdekében pedig több kitétel mentén is átgondoltuk és rögzítettük a *tankönyvek kiválasztásának kritériumait* :

1. Az elemzés kizárólag középiskolai történelemtankönyvekre fókuszál.
2. A kiválasztott tankönyvek valamennyi, az adott korszakban „középközlaként” definiált intézményben használatban voltak, általános megjelöléssel élve a középközlak osztályai számára íródtak.
3. A leányközépközlak tankönyvek nem képezték a vizsgálat tárgyát.
4. Kizárólag a magyar (nemzeti) történelmi tankönyvek elemzését tűztük ki célul, az egyetemes történelmi tankönyvek tehát nem képezték az elemzés tárgyát.
5. A kutatás két korszak: az ún. dualista korszak, továbbá a két világháború közti évek tankönyvi kötetének vizsgálatát helyezte előtérbe.
6. Fontosnak tartottuk, hogy mindkét megjelölt korszak esetében a kiválasztott tankönyvek a korszak egészét reprezentálják, így annak első, középső és utolsó szakaszából is kiemeltünk köteteket.
7. Arra törekedtünk, hogy mindkét vizsgált időszakból azonos mennyiségű tankönyv kerüljön a vizsgálati mintába.
8. Mintaválasztásunkat igyekeztünk a vonatkozó középiskolai tantervek érvényességéhez, megjelenéséhez is igazítani, hogy az esetleges tantervi módosítások a tankönyveken keresztül tetten érhetőek legyenek.
9. Arra törekedtünk, hogy minden érintett évfolyamról kerüljön be tankönyv a vizsgálati mintába, így a 3. és 8. osztályos –, illetve egy esetben 7. osztályos – magyar történelmi tankönyvekből egyaránt válogattunk.
10. Tudatosan alakítottuk úgy a mintát – a széles tankönyvszerzői paletta érdekében –, hogy egy szerzőtől csak egyetlen tankönyv szerepeljen benne, tehát minden elemzés alá volt tankönyv más-más szerző(k) alkotása.
11. Nem volt célunk, hogy a kiválasztott tankönyvek minden kiadását elemezzük, így egy adott tankönyv esetében annak egyetlen kiadására összpontosítottunk.
12. A kiadókat tekintve ugyanakkor egy szélesebb mérítési bázissal dolgoztunk, s igyekeztünk minél több (tankönyv)kiadó reprezentációját biztosítani a mintában.

A vizsgálat e paraméterek és elvi megfontolások gondos figyelembevételével összesen 12 tankönyv elemző áttekintését valósítja meg. A fókuszba emelt kötetek tehát – időrendben és évfolyamok szerint – a következők (a vizsgálati mintát képező tankönyvek pontos bibliográfiai adatait lásd *Felhasznált források – tankönyvek*):

1. Tankó János (1885, szerk.). *Magyarország története rövid előadásban*. (3. osztály).
2. Varga Ottó (1885). *A magyarok oknyomozó történelme*. (8. osztály).
3. Gaál Mózes és Helmár Ágost (1900). *Magyarország története*. I. kötet. 1526-ig. (3. osztály).
4. Mangold Lajos (1903). *A magyarok oknyomozó történelme*. (8. osztály).
5. Andor József (1912). *Magyarország története*. (8. osztály).
6. Kiss Lajos (1916). *Magyarország története a legrégibb időktől a mohácsi vészig*. (3. osztály).
7. Ujházy László (1920). *A magyar nemzet oknyomozó történelme*. (8. osztály).
8. Jászai Rezső (1921). *Magyarország története a legrégibb időktől a mohácsi vészig*. (3. osztály).
9. Ember István (1926). *A magyar nemzet története*. (3. osztály).
10. Miskolczy István és Szolomájer Tasziló (1931). *Magyarország története*. (8. osztály).
11. Marczinkó Ferenc, v. Pálfi János és Várady Erzsébet (1941). *Magyarország története a Szatmári békéig*. (7. osztály).
12. Balogh Albin (1942). *Magyarország történelme*. (3. osztály).

A Mohács-kép kutatás tankönyvfókuszú vizsgálati előzményeinek, a témát taglaló publikációknak az áttekintésével és rendszerezésével a rendelkezésünkre álló kutatási eredmények irányaira, a kutatási kérdésekre, megközelítésmódokra és a vizsgált korszakokra, forrás csoportokra összpontosítottunk, hogy azokat alapul véve jelen tankönyvvizsgálat során a konstruktív kutatómunka kereteit biztosítani tudjuk. A szakirodalmi bázis feltérképezése során világossá vált, hogy a téma (még) nem rendelkezik széleskörű tankönyvkutatási előzményekkel és eredményekkel, mindössze hat hosszabb-rövidebb publikációt, s két tudományos előadást³ ölel fel (Bernáth, 1976; Pesti, 1979; Dévényi, 2013; Illik, 2018; Molnár-Kovács, 2022, 2023; Varga és Macar, 2022). A hazai vizsgálati előzmények számbavétele során megállapítottuk, hogy a releváns publikációk az 1970-es és a 2010/2020-as évekből – a csata 450. és közelgő 500. évfordulója körüli évekből – származnak. A vizsgálatok során főként a 20. században használt történelemtankönyvek, a Horthy-korszak és a szocialista időszak tankönyvi köteteknek behatóbb tanulmányozására esett a választás, ugyanakkor a 18–19. század tankönyveinek vizsgálati szándéka, elemző feltárása is megjelenik már. A tankönyvelemzések – a tankönyvi szövegek vizsgálata nyomán – elsősorban tartalmi és szemléleti kérdéseket, az új tudományos eredmények érvényesülésének kérdését, a historiográfiai hagyományok megjelenését és a Mohács-narratíva változásának problémakörét boncolgatják.

3 Az egyik tudományos előadás, melynek összefoglalója absztrakt formájában nem elérhető: Dévényi Anna – Gözsy Zoltán: *1526 a történetírásban és a történelemtankönyvekben*. Elhangzott: 2020. szeptember 18-án, a „Mohács Körkép a Bölcsészeti- és Társadalomtudományokban” című konferencián, Pécsen (PTE BTK-TTK Kari Tanácssterem).

A TANKÖNYVEK ELEMZÉSE

A tankönyvek lapjain keresztül tükröződő Mohács-képet több aspektusból, több kutatási módszer segítségével igyekeztünk feltárni, melynek egyik kiemelt lehetőségét a *tankönyvi textusra fókuszáló tartalomelemzés* kínálta. A tankönyvi szöveg árnyalt vizsgálata során ugyanakkor nem a teljes tankönyvek elemzésére vállalkoztunk, hanem a kötetek egy meghatározott egységét: az 1526. évi mohácsi csatát tárgyaló fejezeteket, alfejezeteket⁴ vetettük tüzetesebben vizsgálat alá. Ezen részek/egységek közös sajátossága tehát, hogy:

- szerves részét képezi az 1526. évi események, illetve konkrétan az 1526. augusztus 29-én zajlott mohácsi csata tárgyalása, mely általában az adott egység utolsó (záró) altémájaként jelenik meg.
- a benne foglalt történelmi tananyag tartalma többnyire ezzel az átfogó címmel jellemezhető: *Magyarország hanyatlása a Jagellók korában*, így az 1526. évi események tankönyvi feltárása nem csupán az 1526. évre szűkül le, hanem az azt megelőző három és fél évtizedre (1490–1526) is kiterjed.

Ebből kifolyólag e fejezetek, alfejezetek kiválasztása és vizsgálata lehetővé teszi a dualizmus kori és a két világháború közötti időszak középkorai történelemtankönyvekben tárgyalt/ábrázolt ún. Mohács-kép főbb tendenciáit megragadó fejlődési ív megrajzolását.

A vizsgált fejezetek, alfejezetek tehát a *Jagelló-kori Magyarország áttekintésére* vállalkoznak (lásd Tankó, 1885. 71–76.; Varga, 1885. 121–129.; Gaál és Helmár, 1900. 71–75.; Mangold, 1903. 166–181.; Kiss, 1916. 100–111.; Andor, 1912. 89–98.; Jászai, 1921. 108–118.; Ujházy, 1920. 129–142.; Ember, 1926. 67–72.; Miskolczy és Szolomájer, 1931. 85–92.; Balogh, 1942. 59–62.; Marczinkó és mtsai, 1941. 94–100.), melyet a tankönyvi fejezetcímek, illetve alfejezetcímek a „*nemzeti süllyedés (sic!) kora*”-ként (Tankó, 1885. 71.), „*az ország hanyatlása*”-ként (pl. Varga, 1885. 121.), a „*királyi hatalom hanyatlása*”-ként (Gaál és Helmár, 1900. 71.), illetve az „*ország romlása*”-ként (Marczinkó és mtsai, 1941. 94.) aposztrófálnak.

A tankönyvelemzés, illetve a tartalomelemzés előkészítéseként, először a releváns tankönyvi fejezetek, alfejezetek egészét globálisan vettük közelebről szemügyre. Ennek részeként főként arra voltunk kíváncsiak, hogy a *mohácsi csatát magában foglaló tankönyvi fejezetek, illetve egységek felépítése hogyan jellemezhető*, tehát maga a tankönyv milyen főbb strukturális egységekre tagolódik. Először tehát megnéztük, mely tankönyvi fejezetek/egységek tartalmazzák a mohácsi csata témakörét, majd ezt követően a vizsgált tankönyvi fejezet alfejezeteinek címét, azok sorrendjét is átnéztük. Ez alapján egyértelműen körvonalazódott – és megerősítést nyert – az a tendencia, mely szerint a mohácsi csata kérdésköre, annak feldolgozása az adott évfolyamra előirányzott fő tematikai csomópont-

4 A vizsgált tankönyvek esetében – ahogy egy korábbi, dualizmus kori tankönyvekre fókuszáló kutatásunk során is tapasztaltuk (lásd Molnár-Kovács, 2015) – egy-egy tankönyvi egység elnevezése meglehetősen változó. A tankönyvszerzők előszeretettel használják a „fejezet”, a „szakasz”, illetve a „rész” elnevezést. Emellett pedig a különböző tankönyvek időrendi szakaszolása, strukturálása sem egységes. Ezen okok miatt döntöttünk úgy, hogy minden esetben figyelembe vesszük az adott tankönyv felépítését, s ahol indokoltnak látjuk, nem egy komplett tankönyvi egységet (fejezetet/szakaszt/részt) vonunk vizsgálat alá, hanem azon belül azt a legnagyobb egységet (kisebb „fejezeteket”, alfejezeteket), mely az elemzett témánk szempontjából valóban releváns. A vizsgálat során meghatározott tankönyvi egység(ek) esetében ezért is fogalmazzuk árnyaltan, s használjuk a *fejezet/alfejezet* kifejezéseket.

tok egyikének záróakkordjaként, zárómomentumaként azonosítható. A tankönyvi alcímeket átnézve pedig szintén látható, hogy a tankönyvek felénél a „*mohácsi csata*” vagy a „*mohácsi vész*” kifejezés magában az alcímekben is megjelenik.

A strukturális tagolódás vizsgálatát tovább mélyítve nem csupán a tankönyv által direkt módon közzétett és kínált struktúrára (tankönyvi leckék címe és az alcímek sorrendisége) voltunk kíváncsiak. A releváns tankönyvi fejezet és alfejezetei szövegének tartalma alapján a tankönyvi leckék belső struktúráját is fel kívántuk tární, tehát a tankönyvi szövegtörzset elolvasását követően magunk tettünk arra vonatkozó megállapításokat, hogy adott szövegrész miről kíván szólni. A strukturális egységek kialakításakor egy-egy bekezdést egy-egy gondolati ívnek tekintettünk, így egy adott bekezdést egyben kezeltünk, annak gondolati egységét nem bontottuk tovább. A tartalmi egységek kialakítása során kutatásunk célját és tárgyát is szem előtt tartottuk, s azok rögzítése során a tankönyvi szövegre alapozott átfogó elnevezésekre törekedtünk. A 3. osztályos tankönyvek esetében összesen 11, míg a 7. és 8. osztályos tankönyveknél 12 egységet határoztunk meg, melyek egy egység kivételével teljesen megegyeznek.⁵ Egyetlen kivétel van tehát, mely a „*Külügyi helyzet 1526 kapujában*” elnevezéssel bír, erre utaló gondolatokat a 7. és 8. osztályos tankönyvek egy része – önálló gondolati ív formájában – magában foglal. A 3. osztályos tankönyvek esetében az „*Előzmények: Mátyás király halála után, II. Ulászló uralkodása*” és a „*II. Lajos trónra lépése, közállapotok*”, valamint „*A török hadjárat megindítása Magyarország ellen 1526-ban*” című egységek minden tankönyvben beazonosíthatók. A 7. és 8. osztályos kötetekben pedig az „*Előzmények: Mátyás király halála után, II. Ulászló uralkodása*”, „*A rendi küzdelem megújulása*” és „*A török hadjárat megindítása Magyarország ellen 1526-ban*” gondolatkörök jelennek meg valamennyi vizsgált kiadásban. Mindezek mellett két markáns megállapítást is tehetünk. Az egyik, hogy *mind a dualista korszak, mind pedig a két világháború közti időszak magyar középiskolai tankönyveiben jól körvonalazódó egységet, hangsúlyos gondolati ívet alkot az 1526. évi magyarországi török hadjárat megindításának leírása*. A másik pedig, hogy *a két világháború közti időszak tankönyvei a mohácsi csata, illetve csatavesztés szerepét, jelentőségét is kifejtik, megjelenítik, míg a dualizmus tankönyvei erre nem térnek ki*.

E globális áttekintés és iránymutató vizsgálati fázist követően a tankönyvi Mohács-kép tartalmi vizsgálatát egy korábbi kutatásunkban már eredményesen alkalmazott lépéssor mentén végeztük el (lásd Molnár-Kovács, 2015).

A tartalomelemző lépések pedig a következők:

1. A kutatói célok és kutatói kérdések alapján a kutatási források és a vizsgálati módszerek meghatározása
2. Tartalmi főkategóriák meghatározása és rögzítése; a főkategóriák átfogó kvantitatív elemzése

5 A 12 egység: 1. *Előzmények: Mátyás király halála után, II. Ulászló uralkodása*; 2. *II. Lajos trónra lépése, közállapotok*; 3. *Szulejmán trónra lépése, a Magyarország elleni török háború előkészületei*; 4. *Török hadjárat Magyarország ellen 1521-ben*; 5. *Magyar védelmi intézkedési törekvések a törökkel szembeni vereség okán*; 6. *A rendi küzdelem megújulása*; 7. *Külügyi helyzet 1526 kapujában*; 8. *A török hadjárat megindítása Magyarország ellen 1526-ban*; 9. *A mohácsi csata (1526) leírása*; 10. *A mohácsi csatát követő napok eseményei*; 11. *A mohácsi csatavesztés (hanyatlás) okai*; 12. *A mohácsi csata, illetve csatavesztés szerepe, jelentősége*.

3. „Mohács” mint tartalmi főkategória részletes vizsgálata; a „Moháccsal” kapcsolatos kifejezések, gondolati ívek összegyűjtése, rendszerezése
4. „Moháccsal” kapcsolatos szókapcsolatok vizsgálata; hívószavak indukálása
5. A hívószavak kategorizálása; tartalmi alkategóriák megalkotása
6. A hívószavakra építve a tartalmi alkategóriák vizsgálata
7. Összegzés – a vizsgálati eredmények rögzítése a „Mohács” mint tartalmi főkategóriára vonatkozóan

A továbbiakban az elvégzett tartalomelemzés részletes kifejtésére fókuszálunk, melynek során a 2–7. vizsgálati lépéseket részletesen is kibontjuk. Az 1. pontot ugyanakkor nem mutatjuk be, hiszen a kutatás célját, a kutatói kérdéseket, a vizsgálati módszereket és a kutatás forrásait a tanulmány első részében már körültekintően ismertettük.

TARTALMI FŐKATEGÓRIÁK MEGHATÁROZÁSA ÉS RÖGZÍTÉSE; A FŐKATEGÓRIÁK ÁTFOGÓ KVANTITATÍV ELEMZÉSE

A tartalmi főkategória(k) meghatározása során több szempontot is mérlegelnünk kellett. Egyrészt – a kutatói célok és kérdések tükrében – a „*Mohács*” mint *alapvető főkategória* rögzítését magától értetődőnek tekintettük. Másrészt mivel a főkategóriák felállítása során fontos szempont, hogy azok minden esetben azonos kategóriaszintet képezzenek, tehát ún. „egyenrangú” kategóriaként is megállják a helyüket, döntést kellett hoznunk arról, hogy a vizsgált tankönyvi szövegek tekintetében kívánunk-e és tudunk-e élni a további főkategória-állítás lehetőségével. Arra a döntésre jutottunk, hogy a tartalomelemzés során egyetlen főkategóriával dolgozunk, további főkategóriák állítása jelen kutatás során nem szükségszerű. *A fókuszba emelt főkategóriánk tehát Mohács.* E mérlegelést követően a felállított főkategóriát egy átfogó kvantitatív elemzés alá vettük. Valamennyi vizsgált tankönyvi fejezetet, alfejezetet átnéztünk, majd azonosítottuk és megszámoztuk a főkategória elnevezését reprezentáló kifejezéseket, szóösszetételeket, valamint előtagokat és rövidítéseket. Mohács főkategória esetében az azonosított kifejezések a következők voltak: *Mohács, mohácsi.* E szóösszetételek, kifejezések mentén pedig rögzítettük azok előfordulásának számát minden tankönyv esetében külön-külön. E kvantitatív elemzés eredményeit az 1. táblázat tartalmazza.

Vizsgált tankönyvek	Mohács mint tartalmi főkategória előfordulása
Tankó, 1885	2
Varga, 1885	3
Gaál és Helmár, 1900	2
Mangold, 1903	23

Andor, 1912	3
Kiss, 1916	4
Ujházy, 1920	3
Jászai, 1921	3
Ember, 1926	3
Miskolczi és Szolomájer, 1931	4
Marczinkó és mtsai, 1941	4
Balogh, 1942	4
Összesen (db)	58

1. táblázat. A tartalmi főkategória („Mohács”) előfordulása a vizsgált tankönyvi fejezetekben, alfejezetekben (kiadás éve szerinti sorrendben) (Forrás: saját szerkesztés)

A „Mohács” főkategóriát a 12 db vizsgált tankönyv fejezeteiben, alfejezeteiben összesen 58 db kifejezés reprezentálja. A táblázat tankönyvekre vetített előfordulási adatait átnézve Mangold Lajos tankönyve (Mangold, 1903) esetében szembetűnő „Mohács” kimagasló előfordulása (23 db az 58-ból). Ez részben a fókuszba került tankönyvi alfejezetek irodalomjegyzékeiben található nagy számú Mohács-tematikájú művek címadataival magyarázható, de ettől függetlenül is kijelenthetjük, hogy e tankönyv esetében az átlagnál jóval magasabb számú előfordulás azonosítható. A bevezető fázisban végzett átfogó elemzés során a tankönyvi leckék belső struktúráját vizsgáltuk, így rálátásunk nyílt arra, hogy milyen belső tartalmi egységek körvonalazódnak a vizsgált fejezetekben, alfejezetekben. Az ott azonosított 11, illetve 12 tankönyvi belső egységből a Mangold-tankönyvben egyet kivéve mindegyik egység megjelenik, míg a többi vizsgált tankönyvben ennél kevesebb belső tartalmi egységet sikerült megragadni. Emellett az is megállapítható, hogy az elemzés alá vont 12 tankönyvi részletet, leckét tekintve Mangold Lajos tankönyvéből vettük górcső alá a legnagyobb összoldalszámmal bíró egységet (16 oldalt), így a nagyobb lapterjedelem a gondolati ívek részletesebb kifejtésére, taglalására is lehetőséget adhatott (lásd Mangold, 1903. 166–181.).

Az 1. táblázat adataira visszatérve – s az említett kirívó példától eltekintve –, mint látjuk, a vizsgált tankönyvi egységek többségében mintegy 3–4 alkalommal fordul elő „Mohács” vagy az azt reprezentáló valamely kifejezés. A két korszak tankönyveiből nyert adatokat egymással is összevetve pedig szembetűnő, hogy míg a dualizmus idején 2–3 előfordulás a jellemző (pl. Tankó, 1885 esetében 2 db), addig a két világháború közti időszakban már 3–4 előfordulás azonosítható, s a korszak végére a dualista időszak első feléből vett vizsgálati minta számadataihoz képest megduplázódik (pl. Balogh, 1942 esetében 4 db). Az 1. táblázat alapján tehát kijelenthető, hogy a kiadások előrehaladtával a Mohács-előfordulások száma nő.

„MOHÁCS” MINT TARTALMI FŐKATEGÓRIA RÉSZLETES VIZSGÁLATA; A „MOHÁCCSAL” KAPCSOLATOS KIFEJEZÉSEK, GONDOLATI ÍVEK ÖSSZEJÚJTÁSA, RENDSZEREZÉSE

A továbbiakban a „Mohács” főkategória elmélyültebb vizsgálatára fókuszálunk. A 12 vizsgált tankönyvi egységben 58 db „Mohácsot” reprezentáló kifejezést és szóösszetételt találtunk. A „Mohács” tartalmi főkategória-előfordulás elemző vizsgálata a tankönyvi szövegben, a textuson túl a tankönyvi illusztrációkat, illetve kiemelten azok feliratait, a „Mohácssal” kapcsolatos képaláírásokat is érintette, így az 58 db előfordulás az illusztrációs bázisra kiterjedő számadatokat is magában foglalja. A 12 db vizsgált tankönyv, illetve azok releváns fejezetei, alfejezetei esetében összesen 5 db mű tartalmaz képi illusztrációt (Gaál és Helmár, 1900; Jászai, 1921; Ujházy, 1920; Ember, 1926; Balogh, 1942), melyek közül 2 db képaláírás reprezentálja „Mohácsot”.

Ezután kvantitatív és kvalitatív irányú munkafázis következett, melynek során analízis és szisztematizáló tevékenységet egyaránt végeztünk. E mentén két fő vizsgálati lépést végeztünk el. Egyrészt tankönyvi bontásban összegyűjtöttük és rendszereztük azokat a gondolati íveket (idézeteket), melyekben „Mohács” mint tartalmi főkategória azonosítható volt. Másrészt pedig meghatároztuk a „Mohács” főkategória előfordulási gyakoriságát a fókuszba emelt tankönyvi leckékben, melyhez egy ún. sűrűségi mutatószámot⁶ társítottunk. A kiszámolt tankönyvi sűrűségi mutatók alapján kijelenthető, hogy a vizsgált tankönyvi fejezetekben, alfejezetekben átlagosan minden második vagy harmadik tankönyvi oldalon egyszer említik, ábrázolják Mohácsot. A legnagyobb sűrűségi mutatóval Mangold Lajos – fentebb már említett – tankönyve (Mangold, 1903) rendelkezik, míg a legkevesebb Ujházy László tankönyvi kötete (Ujházy, 1920) bír. A Mangold-tankönyv esetében átlagosan minden $\frac{2}{3}$ -ad oldalon (tehát egy oldalon mintegy másfélszer, illetve minden két oldalon összesen háromszor), míg az Ujházy-tankönyvben átlagosan minden negyedik-ötödik oldalon említik, illetve ábrázolják „Mohácsot” a vizsgált tankönyvi fejezetekben, alfejezetekben.

Emellett látható továbbá, hogy a dualizmus időszakában – Mangold Lajos említett tankönyvétől (Mangold, 1903) eltekintve – a vizsgált tankönyvek sűrűségi mutatója a korszak egészében az átlag körül mozog, tehát a tankönyvek többségében minden harmadik oldalra jut egy Mohács-előfordulás. A két világháború közötti időszak elején viszont ennél alacsonyabb sűrűségi mutatószámmal (0,21) találkozunk (lásd Ujházy, 1920), majd ez a szám a kiadások előrehaladtával növekszik, s a korszak végére eléri a teljes vizsgálati mintára megállapított átlagot – azaz: 0,57-et (lásd Marczinkó és mtsai, 1941) –, illetve az 1-et (lásd Balogh, 1942).

A sűrűségi mutatót az évfolyamok (3. osztály és 7–8. osztály) szerint külön-külön és egymással összevetve – a tankönyvkiadás éve szerinti sorrend alapján – is megvizsgáltuk. A 3. évfolyam esetében a dualizmus kori vizsgálati mintában átlag körüli mutatókat látunk,

6 A sűrűségi mutatószám tulajdonképpen az egy oldalra jutó „Mohács” tartalmi főkategória számát jelenti valamennyi vizsgálati mintába tartozó tankönyv esetében külön-külön megállapítva. A mutatószám kiszámolásának módja: a „Mohács” főkategória-előfordulás egy tankönyvön belül megállapított összesített számát elosztjuk a vizsgált tankönyvi fejezetek, alfejezetek összoldalszámával.

míg a két világháború közti időszakot tekintve a korszak elején a sűrűségi mutató ennél kicsit kevesebb, majd növekszik, s az 1920-as évek közepére az átlagnak megfelelő lesz, s a korszak végére, az 1940-es évekre – kirívó módon – az átlagot is meghaladja. A 8. osztályos tankönyvekben – a Mangold-tankönyvtől (Mangold, 1903) eltekintve – a dualizmus időszakában az átlag körül mozog a sűrűségi mutató, a két világháború közti időszakban pedig a sűrűségi mutató egyértelműen növekszik, s a vizsgált 3. osztályos történelemtan-könyvekhez hasonlóan változik, gyarapszik (a korszak elején átlag alatti, majd átlagos, s a korszak végére kissé meg is haladja az átlagot).

A két évfolyam (3. osztály és 7–8. osztály) adatait összevetve megállapítható, hogy a dualizmus korában mindkét évfolyam esetében a sűrűségi mutatók markánsan 0,3 körül vannak (kivéve Mangold, 1903), s ez a szám a korszak végére sem változik. A két világháború közti időszak elején csökkenés tapasztalható, azonban a kiadások előrehaladtával a sűrűségi mutatószám növekszik, s az 1920-as évek közepére, az 1930-as évek elejére újra eléri az átlagot, s a korszak végére kisebb-nagyobb mértékben meg is haladja azt (lásd Balogh, 1942).

„MOHÁCCSAL” KAPCSOLATOS SZÓKAPCSOLATOK VIZSGÁLATA; HÍVÓSZAVAK INDUKÁLÁSA

Az előzőekben a „Mohács” tartalmi főkategória mélyebb tartalmi vizsgálatának első lépéseit végeztük el. A következőkben pedig a „Mohács” főkategóriát reprezentáló szóösszetételeket, kifejezéseket, előtagokat és rövidítéseket vesszük közelebről szemügyre, s minden egyes idézet esetében tüzetesen megvizsgáljuk az azokban előforduló Mohács-szókapcsolatokat, a gondolati ív Mohács-reprezentációit.

Minden egyes feltárt szókapcsolathoz, reprezentációhoz a következő lépésben egy hívószót társítottunk. A hívószavak létrehozása során igyekeztünk nagyon körültekintően eljárni. Arra törekedtünk, hogy a vizsgált reprezentációkat, kifejezéseket – az eredeti szöveggörnyezetet (is) a lehető legnagyobb mértékben figyelembe véve – megőrizzük, lehetőség szerint hívószóként is felhasználjuk. Amennyiben az eredeti kifejezéseket nem lehetett – vagy a szöveggörnyezet miatt nem volt célszerű – hívószóként felhasználni, akkor olyan hívószó megalkotását választottuk, amely a lehető legteljesebb mértékben visszatükrözte a tankönyvi textus „Moháccsal” kapcsolatos megközelítésmódját, a gondolati ív szöveggörnyezetéből kiolvasható tartalmi mondanivalóját.

A gondolati ívek rögzítése során arra is volt példa, hogy egy idézet, illetve gondolati ív több „Moháccsal” kapcsolatos reprezentációt tartalmazott. Ebben az esetben a gondolati ívet nem bontottuk meg, az idézetben belül valamennyi releváns kifejezést rögzítettünk, ugyanakkor minden egyes szókapcsolathoz külön hívószót társítottunk és külön sorszám-mal is elláttuk.

A fókuszba került tankönyvi fejezetek, alfejezetek áttekintése, a „Mohácsot” reprezentáló kifejezések azonosítása, valamint a gondolati ívek táblázatba rendezése után tehát hívószavakat indukáltunk. A 12 db tankönyvi lecke textusa, s az 58 db Mohács-előfordulás behatóbb vizsgálata alapján összesen 22 hívószót hoztunk létre, melyek ábécérendben a

következők: *csata, csata emléke, csatatér, gyásznapi, gyászos ütközet, hadjárat, határkő, hely, katasztrófa, leletek, megvetett kor vége, mező, rosszul fölállított és vezényelt sereg ütközete, sík, síkság, teljes bukás, temető, ütközet, vész, vész okai, veszedelem okai, vigasztalás.*

A HÍVÓSZAVAK KATEGORIZÁLÁSA; TARTALMI ALKATEGÓRIÁK MEGALKOTÁSA

A hívószavak megalkotása után azok kategorizálása következett, tehát a „Mohács” mint tartalmi főkategórián belül ún. tartalmi alkategóriákat hoztunk létre a hívószavak csoportosításához, besorolásához. A tartalmi alkategóriák felállításánál tudatosan ügyeltünk arra, hogy a csoportosítást kizárólag a hívószavak jellege, azok jelentése, a szavak és kifejezések tartalmi mondanivalója határozza meg. Nem volt célunk, így attól is határozottan eltekintettünk, hogy a formálódó tartalmi alkategóriákhoz azonos számú hívószót rendeljünk. Ennek oka, hogy meglátásunk szerint a tartalmi alkategóriákat reprezentáló hívószavak mennyisége is jelentéssel bír, kiemelheti és megerősítheti például a Mohács-előfordulások hangsúlyait.

Valamennyi hívószó megfontolt és alapos áttekintése után összesen négy tartalmi alkategóriát állítottunk fel, s a 22 db hívószó az alábbi mennyiségi megoszlás szerint képviseli a felállított tartalmi alkategóriákat:

- *Mohács mint hadiesemény-konstrukció*: 6 db hívószó
- *Mohács mint helyszínek-konstrukció*: 4 db hívószó
- *Mohács mint korszakhatár-konstrukció*: 2 db hívószó
- *Mohács mint veszteség-konstrukció*: 10 db hívószó

A HÍVÓSZAVAKRA ÉPÍTVE A TARTALMI ALKATEGÓRIÁK VIZSGÁLATA

A tartalmi alkategóriákhoz rendelt hívószavak mennyiségi megoszlását tekintve megállapítható, hogy a felállított négy kategória közül a „*Mohács mint veszteség-konstrukció*” épül a legnagyobb hívószókészletre – összesen 10 db hívószót soroltunk ebbe a kategóriába. További két tartalmi kategória – a „*Mohács mint hadiesemény-konstrukció*” és a „*Mohács mint helyszínek-konstrukció*” – e hívószóbázis mintegy felével rendelkezik, mennyiségüket tekintve pedig e kategóriák 6 db, illetve 4 db hívószót foglalnak magukba. A legkevesebb hívószóval (2 db) a „*Mohács mint korszakhatár-konstrukció*” tartalmi kategória bír.

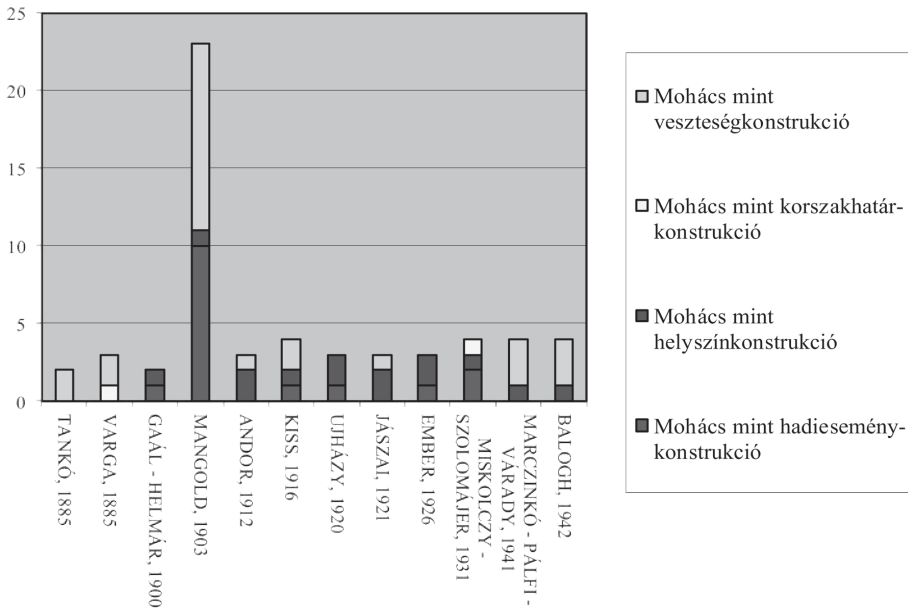
A tartalmi alkategóriák hívószavakra épített körvonalazását követően a hármas kategóriarendszert (főkategória – tartalmi alkategóriák – hívószavak) késznek tekintettük, s megkezdődött a tartalmi alkategóriák részletes vizsgálata. Először minden egyes tankönyvvel külön dolgoztunk. A gondolati ívekhez társított hívószavakat a releváns tartalmi alkategóriákhoz soroltuk, majd a csoportosítást követően a hívószavakat a tartalmi alkategóri-

ák szerint tankönyvenként megszámloltuk. Ezt követően a tankönyvenként körvonalazódó eredményeket a teljes vizsgálati mintára vonatkozóan összesítettük, melynek részleteiről a 2. táblázat nyújt szemléletes képet.

Az összefoglaló táblázat mellett a hívószavak csoportosítását övező rendszerező munka eredményét diagramokon is ábrázoltuk (lásd 1. és 2. diagram) annak érdekében, hogy az egyes tartalmi alkategóriák közti különbségek, a hangsúlyváltozások, az esetleges korszakspecifikus (esetleg évfolyamok szerint is formálódó) jellemvonások – tankönyvenként és globális aspektusban egyaránt – könnyebben és árnyaltan azonosíthatóak legyenek. A diagramok elkészítése során az eredményeket több megközelítés érvényesítésével csoportosítottuk, így a kiadás éve és a hívószavak száma szerint egyaránt sorrendbe állítottuk és kiemeltük.

Tartalmi főkategória	Tartalmi alkategóriák	Hívószavak	Hívószavak száma összesen (db)	
Mohács (Mohács, mohácsi)	Mohács mint hadiesemény-konstrukció	csata	7	16
		csata emléke	1	
		csatatér	2	
		hadjárat	1	
		leletek	1	
		ütközet	4	
	Mohács mint helyszínek-konstrukció	hely	5	14
		mező	2	
		sík	5	
		síkság	2	
	Mohács mint korszakhatár-konstrukció	határkő	1	2
		megvetett kor vége	1	
	Mohács mint veszteség-konstrukció	gyásznap	1	26
		gyászos ütközet	1	
		katasztrófa	1	
		rosszul fölállított és vezényelt sereg ütközete	1	
teljes bukás		1		
temető		2		
vész		14		
vész okai		3		
veszedelem okai		1		
vigasztalás		1		
Hívószavak száma összesen (db)			58	

2. táblázat. A hívószavak összesítése a tartalmi alkategóriák mentén a vizsgált tankönyvi fejezetekben, alfejezetekben (összefoglaló táblázat) (Forrás: saját szerkesztés)

1. diagram. A tartalmi alkategóriák megoszlása a vizsgált tankönyvi fejezetekben, alfejezetekben (db) (kiadás éve szerinti sorrendben) (Forrás: saját szerkesztés)

Elsőként a kiadás éve szerinti sorrendet ábrázoló diagramot vesszük közelebről szemügyre (lásd 1. diagram). A „Mohács” mint helyszínekonstrukció” tartalmi alkategória az 1885. évi kiadásoktól eltekintve (Tankó, 1885; Varga, 1885) minden tankönyvben megjelenik, 1900 és 1942 között. E tartalmi alkategóriát kezdetben egy, majd az 1910–1920-as években kettő, az 1940-es években pedig ismét egy előfordulás jellemzi.

A „Mohács mint veszteségkonstrukció” szintén mindkét korszak egészét végigkíséri. Az 1. diagram alapján látható, hogy az 1880-as években a Mohács-előfordulások többségét e tartalmi kategória reprezentálja⁷, majd ez a hangsúly az 1940-es évek tankönyveiben erősödik fel újra⁸. A köztes évek munkáit tüzetesebben megvizsgálva vegyes kép tárul elénk, s azt tapasztaljuk, hogy – korszaktól függetlenül – az esetek felében jelen van (Mangold, 1903; Andor, 1912; Kiss, 1916; Jászai, 1921), míg a másik felében nem azonosítható (Gaál és Helmár, 1900; Ujházy, 1920; Ember, 1926; Miskolczi és Szolomájer, 1931).

A „Mohács mint hadiesemény-konstrukció” a vizsgált tankönyvek felében, 6 db tankönyvben – leginkább az 1900–1931 között megjelent munkákban – fordul elő (Gaál és Helmár, 1900; Mangold, 1903; Kiss, 1916; Ujházy, 1920; Ember, 1926; Miskolczi és Szolomájer, 1931).

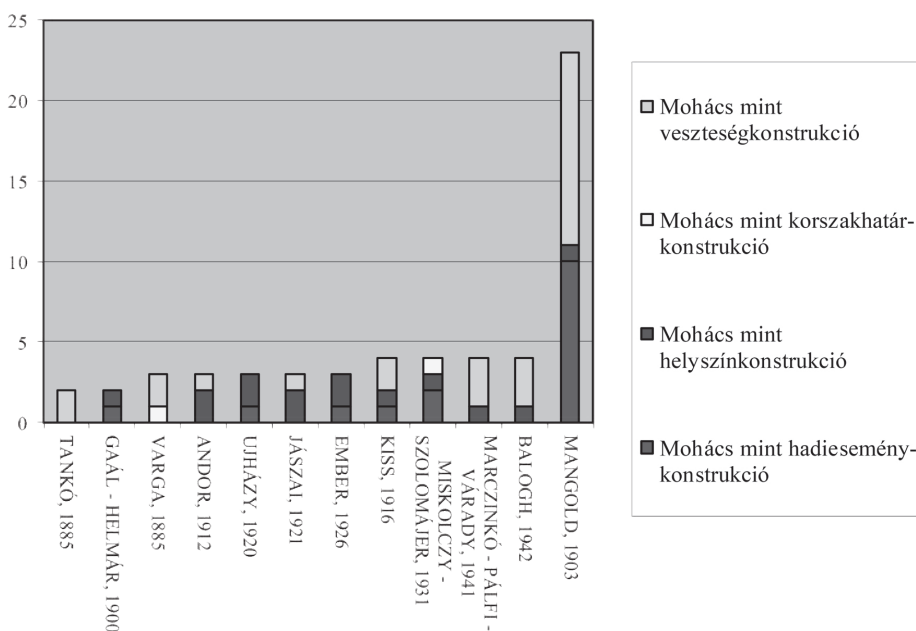
7 A Tankó-tankönyvben két előfordulásból kétszer, a Varga-tankönyvben három előfordulásból kétszer (lásd Tankó, 1885; Varga, 1885).

8 A Marczinkó et al.-tankönyvben és a Balogh-tankönyvben is: négy előfordulásból háromszor (Marczinkó és mtsai, 1941; Balogh, 1942).

A „*Mohács mint korszakhatár-konstrukció*” tartalmi kategória nem meghatározó. Az egyik 1885. évi tankönyvi kötetben, majd egy 1931. évi munkában jelenik meg mindössze egy-egy gondolati ívben (Varga, 1885; Miskolczy és Szolomájer, 1931).

A Mangold-tankönyv a Mohács-előfordulások magas száma miatt külön szót érdemel. E tankönyvi kötetben a „*Mohács mint hadiesemény-konstrukció*” és a „*Mohács mint veszteségkonstrukció*” tartalmi kategóriák körülbelül egyforma hangsúllyal vannak jelen (az előbbi esetében 10, míg utóbbiban 12 előfordulással) (lásd Mangold, 1903; lásd még 1. diagram).

A 2. oszlopdiagram a tartalmi kategóriák megoszlását ábrázolja tankönyvenként, a hívószavak növekvő száma szerinti sorrendben. A hívószavak számának növekedésével (háromról négyre) a „*Mohács mint helyszínekonstrakció*” előfordulása csökken, ugyanakkor a „*Mohács mint veszteségkonstrukció*” tartalmi kategória előfordulása ezzel párhuzamosan nő. Azt tapasztaljuk tehát, hogy egy tankönyvben minél több Mohács-előfordulás azonosítható, annál inkább előtérbe kerül, illetve hangsúlyosabban jelenik meg a „*Mohács mint veszteségkonstrukció*”, és annál kevésbé dominál egy adott tankönyvön belül a „*Mohács mint helyszínekonstrakció*”.

2. diagram. A tartalmi kategóriák megoszlása tankönyvenként (db) (hívószavak növekvő száma szerinti sorrendben) (Forrás: saját szerkesztés)

A teljes vizsgálati mintára is érdemes egy pillantást vetni abból a szempontból, hogy a 12 db történelemtankönyvből nyert valamennyi adatot összesítve mely tartalmi kategóriák – illetve azon belül mely hívószavak – a mérvadóak. Az 58 db Mohács-előfordulást tekintve ennek mintegy fele (26 db előfordulás: 44,83%) a „*Mohács mint veszteségkonstrukció*”.

ció” tankönyvi dominanciáját mutatja. Ezt követi egymással körülbelül azonos arányban a „*Mohács mint hadiesemény-konstrukció*” (16 db előfordulás: 27,58%) és a „*Mohács mint helyszínek-konstrukció*” (14 db előfordulás: 24,14%) tartalmi kategóriák tankönyvi azonosítása. Végül a „*Mohács mint korszakhatár-konstrukció*” tartalmi kategória jelenléte a vizsgálati minta egészében csak csekély mértékben kimutatható (2 db előfordulás: 3,45%), ám jelen esetben az is jelentőséggel bír, hogy a többi kategóriától jól elkülöníthető módon e konstrukció jelenléte – ha csak minimálisan is – de megragadható. (lásd 2. táblázat) A „*Mohács mint korszakhatár-konstrukció*” esetében az is megállapítható, hogy mindkét előfordulás a 8. évfolyamos tankönyvekben tapasztalható, a 3. évfolyamos tankönyvi kötetekben e tartalmi kategória nincs jelen (lásd 1. diagram).

A hangsúlyok érzékeltetése és a tartalmi kategóriák árnyaltabb értelmezése érdekében szükségesnek véljük, hogy a négy kategória legnagyobb számban előforduló, meghatározó hívszavairól külön is szóljunk. A „*Mohács mint veszteség-konstrukció*” tartalmi kategóriához tartozó hívszavak száma a legnagyobb, melyek közül számát tekintve markánsan kiemelkedik a „*vész*” hívszó (14 db előfordulással) (lásd 2. táblázat). A tartalmi kategóriákhoz rendelt hívszavak szintjén még egy részelemzés elvégzését fontosnak tartottuk: kísérletet tettünk annak meghatározására, hogy *van-e olyan hívszó – esetleg hívszavak –, mely minden vizsgált tankönyvben legalább egyszer megjelenik*. Ennek megállapításához a 2. (összefoglaló) táblázatot hívtuk segítségül. A táblázatban rögzített adatokból egyértelműen látszik, hogy a 12 db vizsgált történelemtankönyvet figyelembe véve kizárólag a „*vész*” hívszó rendelkezik annyi előfordulással (14 db előfordulás), hogy ennek valószínűsége fennálljon. Ebből kifolyólag a „*vész*” hívszó megjelenését, tankönyvenkénti előfordulását újra átnéztük és a következőkre jutottunk: a fókuszba emelt 12 db tankönyvből 8 db tankönyvi kötetben legalább egyszer szerepel a „*vész*” hívszó. A teljes vizsgálati mintát tekintve tehát nem áll rendelkezésre olyan hívszó, amely minden elemzés alá vont tankönyvben fellelhető, de a létrehozott hívszavak között van egy kifejezés – a „*vész*” –, mely a vizsgált tankönyvek $\frac{2}{3}$ -át reprezentálja. A „*vész*” hívszóhoz kapcsolódóan – a „*Mohács mint veszteség-konstrukció*” tartalmi kategórián belül – két további hívszó tankönyvi előfordulását is tüzetesebben megnéztük. Ennek oka, hogy azok a „*vész*” hívszóhoz kapcsolódnak, illetve ahhoz szorosan illeszkednek, ugyanakkor – a hívszavak megalkotása során – attól mégis tudatosan megkülönböztetve kezeltük mindkettőt, annak érdekében, hogy a releváns tartalmi kategóriáról minél árnyaltabb képet kapjunk. E két hívszó a „*vész okai*” és a „*veszedelem okai*”, melyek összesen négy alkalommal fordultak elő a teljes vizsgálati mintában (három alkalommal a „*vész okai*”, egy alkalommal a „*veszedelem okai*”), de minden esetben ugyanazokban a vizsgált történelemtankönyvekben jelentek meg, amelyekben a „*vész*” hívszót is azonosítottuk.

A „*vész*” hívszó előfordulását külön a 3. osztályos és külön a 7–8. évfolyamos vizsgálati mintában is áttekintettük. A két vizsgált évfolyam tankönyveiben egymással teljesen megegyező előfordulási arányt tapasztaltunk, s ez a teljes vizsgálati mintában kimutatott előfordulási aránnyal is teljes összhangban van. A 6 db 3. évfolyamos és a 6 db 7–8. évfolyamos tankönyvi kötetek közül négy-négy munkában megjelenik a „*vész*” hívszó, kettő-kettő munkában pedig egyáltalán nem azonosítható. Így megállapítható, hogy mindkét évfolyam esetében azok $\frac{2}{3}$ -ában e hívszó jelenléte kimutatható.

A VIZSGÁLATI EREDMÉNYEK RÖGZÍTÉSE A „MOHÁCS” MINT TARTALMI FŐKATEGÓRIÁRA VONATKOZÓAN

A tankönyvvizsgálat megerősítette, hogy a tankönyvek kiadási évének előrehaladtával párhuzamosan a Mohács-előfordulások száma, ha nem is nagymértékben, de növekszik. A tartalomelemzés eredményeképp úgy találtuk, hogy a tankönyvi Mohács-előfordulások hangsúlyai négy fő csomópont mentén megragadhatóak, ezáltal pedig – a tankönyvi szövegek tükrében – *Mohács mint hadiesemény-, helyszín-, veszteség- és korszakhatár-konstrukció került előtérbe*. E négy konstrukció közül a reprezentált hívószavak számát tekintve a veszteségkonstrukció jelenik meg a legmarkánsabban, ugyanakkor a helyszínekonstrakció – a dualista korszak elejét leszámítva – a századfordulótól az 1940-es évekig mindkét korszakot végigkíséri. A Mohács-előfordulások számának növekedésével párhuzamosan pedig a veszteségkonstrukció tankönyvi tényerése nő, míg a helyszínekonstrakció dominanciája csökken.

ÖSSZEGZŐ GONDOLATOK

A tanulmány keretei közt behatóan feltártuk az 1526. augusztus 29-én zajlott mohácsi csata textuson keresztül megragadható tankönyvi reprezentációját. A mohácsi csatát magában foglaló tankönyvi fejezetek, alfejezetek textusának vizsgálata, tehát a „Mohács” tartalmi főkategóriát, a 4 tartalmi alkategóriát és a 22 hívószót (összesen 58 db tankönyvi előfordulással) magában foglaló hármass rendszer megalkotása és szisztematikus kibontása lehetővé tette a tankönyvekben tárgyalt/ábrázolt ún. Mohács-kép főbb tendenciáit megragadó fejlődési ív megrajzolását.

Tanulmányunkban a tankönyvi Mohács-kép árnyalt tanulmányozására törekedtünk, így a fő kutatói kérdést, a mohácsi csata ábrázolásának problémakörét több aspektusból is behatóan körüljártuk. Figyelmünket pedig kiemelten a *tankönyvi hangsúlyok, megközelítésmódok, változások és szimbólumok* vizsgálatára összpontosítottuk. A fő kutatói kérdés mentén tehát a tankönyvekből kibontakozó Mohács-kép vizsgálati eredményeit az alábbiak szerint összegezhetjük:

Hangsúlyok:

- A dualizmus korát és a két világháború közti időszakot tekintve a középiskola 3. és 8. osztályában, illetve 1938-tól a 3. és 7. évfolyamon, azok történelemtankönyveiben jelenik meg hangsúlyosan az 1526. évi események, illetve a mohácsi csata tanítása.
- Mind a dualista korszak, mind pedig a két világháború közti időszak magyar középiskolai tankönyvi kötetekben jól körvonalazódó egységet, hangsúlyos gondolati ívet alkot az 1526. évi magyarországi török hadjárat megindításának leírása.
- A két világháború közti időszak tankönyvei a mohácsi csata, illetve csatavesztés szerepét, jelentőségét is kifejtik, megjelenítik, míg a dualizmus tankönyvei erre nem térnek ki.

Megközelítésmódok:

- Mohács a történelemtankönyvekben mint hadiesemény-, helyszín-, veszteség- és korszakhatár-konstrukció került előtérbe. A veszteségmotívum megjelenése a legmarkánsabb, ugyanakkor a helyszínmotívum szintén mindkét korszakot végigkíséri.
- A tankönyvekben „Mohács” kérdésköre, mint tanegységzáró témakör/alfejezet jelenik meg.

Változások:

- A dualizmus kori tankönyvekben kevesebb, míg a két világháború közti időszak tankönyvi kötetében több ún. Mohács-előfordulás azonosítható. A történelemtankönyvek kiadási évének előrehaladtával párhuzamosan tehát a Mohács-előfordulások száma növekszik.

Szimbólumok:

- A mohácsi csata témakörének feldolgozása a tankönyvek esetében fordulópont-, (le)zárópontjellegűt ölt. A mohácsi csata mint korszakhatár-motívum a tankönyvi szövegtartalom szintjén külön is megjelenik.
- A történelemtankönyvekben *Mohács mint veszteségszimbólum* erőteljes megjelenését tapasztaltuk.

ELSŐDLEGES FORRÁSOK – TANKÖNYVEK

- Andor József (1912). *Magyarország története. Középiscolák VIII. osztálya számára*. Második kiadás, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R-T.
- Balogh Albin (1942). *Magyarország történelme*. A gimnázium és leánygimnázium III. osztálya számára. Második kiadás, Szent István-Társulat.
- Ember István (1926). *A magyar nemzet története*. A középiscolák III. osztálya számára. (Dékány István közreműködésével). Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R-T.
- Gaál Mózes és Helmár Ágost (1900). *Magyarország története*. I. kötet. 1526-ig. Középiscolák harmadik osztálya számára. Negyedik bővített és az új tantervhez alkalmazott kiadás, Stampfel Károly.
- Jászai Rezső (1921). *Magyarország története a legrégibb időtől a mohácsi vészig*. A középiscolák III. osztálya számára. Harmadik kiadás, Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) R. T. Könyvkiadóvállalata.
- Kiss Lajos (1916). *Magyarország története a legrégibb időktől a mohácsi vészig*. A középiscolák III. osztálya számára. Sárospataki Irodalmi Kör.
- Mangold Lajos (1903). *A magyarok oknyomozó történelme*. A középiscolák VIII. osztálya számára. Negyedik jav. kiadás, Franklin-Társulat.
- Marczinkó Ferenc, vitéz Pálfi János és Várady Erzsébet (1941). *Magyarország története a Sztamári békéig*. A gimnázium és leánygimnázium VII. osztálya számára. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- Miskolczi István és Szolomájer Tasziló (1931). *Magyarország története*. A középiscolák VIII. osztálya számára. Szent-István-Társulat.

- Tankó János (1885, szerk.). *Magyarország története rövid előadásban*. A középiskola III. osztálya használatára. IV. javított és Helmár Ágost Magyarország történeti térképével bővített kiadás, Lampel Róbert Könyvkiadása.
- Ujházy László (1920). *A magyar nemzet oknyomozó történelme*. Középiskolák VIII. osztálya számára. Második, rövidített kiadás, Szent-István-Társulat.
- Varga Ottó (1885). *A magyarok oknyomozó történelme*. A középiskolák nyolczadik osztálya számára. Franklin-Társulat.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- Antal László (1976). *A tartalomelemzés alapjai*. Magvető Kiadó.
- Babbie, E. R. (2008): *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. 6., átdolg. kiadás, Ballasi Kiadó.
- Bernáth János (1976). A mohácsi csata az általános iskolai történelemtanításban. In Mitzki Ervin (szerk.), *Tudományos emlékülés a Mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából*. TIT Baranya megyei Szervezete. 35–56.
- Dévényi Anna (2013). Bűnbakból vádló, vádlóból bűnbak. Ellenségek a 20. századi magyar történelemtankönyvekben Mohács, Világos és Trianon példáján. In Gyarmati György, Lengvári István, Pók Attila és Vonyó József (szerk.), *Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben*. Kronosz Kiadó, Magyar Történelmi Társulat, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára. 96–111.
- Fuchs, E. & Henne, K. (2018). History of Textbook Research. In Fuchs, E. & Bock, A. (Eds.), *The Palgrave Handbook of Textbook Studies*. Palgrave Macmillan. 25–56.
- Gyenyisz Péter, Pap Norbert, Kitanics Máté és Morva Tamás (2019). A mohácsi csata helyszínének pontosítását célzó beláthatósági vizsgálatok eredményei. In Molnár Vanda Éva (szerk.), *Az elmélet és a gyakorlat találkozása a térinformatikában X*. Egyetemi Nyomda. 101–108.
- Illik Péter (2018). Tanulj tinó, avagy a mohácsi csata a hazai tankönyvekben. In Botlik Richárd és Illik Péter: *A mohácsi csata (1526) másképpen. A nagy temető?* Unicus Műhely. 229–243.
- Molnár-Kovács Zsófia (2015). *A dualizmus kori magyar középiskolai történelemtankönyvek Európa-képe kortörténeti, iskolatörténeti, tankönyvtörténeti kontextusban*. PhD-értekezés. PTE BTK „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola, Pécs. <https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/14682/molnar-kovacs-zsofia-phd-2016.pdf?sequence=1&isAllowed=y> Utolsó letöltés: 2023. 01. 04.
- Molnár-Kovács Zsófia (2019). A tankönyvi illusztrációk helye és szerepe a dualizmus kori hazai történelemtankönyvekben. *Per Aspera ad Astra*, VI(1), 79–98. 10.15170/PAAA.2019.06.01.05 <https://per-aspera.pte.hu/view.php?u=10&f=20190827-124339.pdf&fd=1&p=1-5,79-98&e=molnar-kovacs-zsofia> Utolsó letöltés: 2023. 01. 11.

- Molnár-Kovács Zsófia (2022). A mohácsi csata tantervi reprezentációja. Mohács emlékezete a dualizmus kori és a két világháború közti magyar középiskolai szillabuszok tükrében. In Steklács János és Molnár-Kovács Zsófia (szerk.), *21. századi képességek, írásbeliség, esélyegyenlőség. Absztraktkötet. XXII.* Országos Neveléstudományi Konferencia. Pécs, 2022.11.17–19. MTA Pedagógiai Tudományos Bizottság, PTE BTK Neveléstudományi Intézet. 242. https://konferencia.pte.hu/sites/konferencia.pte.hu/files/ONK_absztraktkotet_2022.pdf Utolsó letöltés: 2022. 12. 11.
- Molnár-Kovács Zsófia (2023). A mohácsi csata reprezentációja a dualizmus kori magyar középiskolai tantervekben. In Pusztafalvi Henriette és Takács Zsuzsanna Mária (szerk.), *Útitársak. Tanulmánykötet Kéri Katalin tiszteletére.* Második, átdolgozott, elektronikus kiadás, MTA Pécsi Területi Bizottsága. 287–301. <https://digitalia.lib.pte.hu/hu/pub/pusztafalvi-takacs-utitarsak-tanulmanykotet-keri-katalin-tiszteleteremtaptb-pecs-2023-5724> Utolsó letöltés: 2023. 03. 08.
- Pesti János (1979). Mohács a tankönyvekben. *Köznevelés*, 35(34), 17.
- Varga, L. & Macar, E. (2022). Macar Lise Tarih Ders Kitaplarında Mohaç Anlatımının 20. Yüzyıldaki Seyri. *DTCF Dergisi*, 62(2), 942–976. 10.33171/dtcfjournal.2022.62.2.4 <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2170459> Utolsó letöltés: 2022. 12. 13.

INTERNETES FORRÁSOK

- Mohács 1526–2026 – Rekonstrukció és emlékezet* <https://www.mohacs.btk.mta.hu/> Utolsó letöltés: 2023. 01. 14.